

ТВОРЧА РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ

У статті викладено сучасні теоретичні підходи до проблеми креативності, здійснено аналіз зв'язку лідерських здібностей і соціальної креативності, вивчено взаємозв'язок лідерських здібностей і соціальної креативності полезележних і полenezалежних підлітків. З'ясовано, що розвиток особистості сприяє розвитку соціальної креативності.

Основна мета освіти – підготовка молодого покоління до майбутнього, до появи нових можливостей у житті та їх раціонального використання. І саме креативність допомагає ефективно реалізувати цю мету. Виховання творчого ставлення до дійсності, розвиток уміння знаходити оригінальне рішення в нестандартній ситуації – такі завдання вирішують психологи й педагоги у всіх країнах світу.

За відносно короткий час у суспільстві відбуваються суттєві зміни. І людина має ефективно реагувати на них. Однак дуже часто вона не буває готова до цього. Для адекватного ставлення до змін особистість має у повній мірі використовувати свій творчий потенціал, розвивати креативність. Креативність – це здатність постійно змінюватися, проявляти власну неповторність. Коли людина виражає власну унікальність через креативність, то відчуває повноту життя, усвідомлює його сенс.

Кожна людина неповторна, це безперечно. Але для багатьох існує проблема: як виразити власну унікальність, як подати себе світові? Поведінка осіб, схильних до шаблонів, є заздалегідь "запрограмованою". Унаслідок цього людина відчуває безглуздя свого існування, яке обумовлюється протестом проти норм, вимог суспільства.

При вивченні проблеми соціальної креативності необхідно, передусім, визначити її критерії. А вони впливають з визначення творчої поведінки. Творча поведінка, звісно, характеризується безоціночним ставленням до життя. Творча людина не сприймає життєвих ситуацій як добрі або не дуже, не оцінює їх за якимись критеріями, а сприймає їх як проблемні, котрі необхідно вирішувати. Отже, креативність розглядається, на відміну від багатьох традиційних підходів, не як інтелектуальна, а як особистісна характеристика.

Мета статті – охарактеризувати взаємозв'язок лідерських здібностей та соціальної креативності.

Для творчого самовираження особистість має оволодіти культурними нормами. Це, з одного боку, гарантує те, що творче самовираження здійснюватиметься в певних культурно заданих межах і не завдасть суспільству шкоди, не руйнуватиме його основ. З іншого боку, у творчому самовираженні використовуються в якості основи культурно вироблені засоби. Якщо завершення процесу особистісного розвитку характеризується засвоєнням культурно заданих зразків, то це веде до глухого кута – стереотипізації, шаблону. Якщо ж таке засвоєння є лише етапом розвитку, після якого відбувається вільне і гнучке творче використання засобів для вираження власної індивідуальності, то воно відкриває широкі можливості для особистісного зростання.

Виділяючи ознаки творчого акту, практично всі дослідники творчості і самі творці виділяли його несвідомість, спонтанність, не контрольованість волею і розумом. Більш того, як відмічає В. Н. Дружінін, "творець завжди випробує замішання при спробах пояснити причину джерело своїх фантазій". "Творчий процес, – підкреслює І. С. Волощук, – неодмінно передбачає відрив мислення від буденної свідомості і перенесення його в площу теоретичного мислення (наукового, технічного, художнього і т.д.)... Повинна існувати деяка підйомна сила, яка в потрібний момент здатна відірвати образ і спосіб мислення людини від звичайного рівня і повернути їх назад в лоно буденного життя" [1: 11].

Таким чином, у хвилини творчості людина на якийсь час відривається від світу звичних тривіальних речей і переноситься у світ фантазії. Н. Бердяєв характерною межею творчості називає короткочасний вихід за межі даного світу.

Перші культурно задані засоби самовираження, які опановує дитина, належать, на думку О. Яковлевої, до сфери почуттів. Виразення себе – це виразення своїх почуттів, які стосуються певної події чи ситуації. Людські почуття – це суб'єктивна оцінка об'єктивних подій. Кожна реакція людини на життєві події емоційно забарвлена і обумовлює індивідуальність реакції. Якби не було такого емоційного забарвлення реакцій, то переживання і реакції нічим не відрізнялися б від реакцій запрограмованого комп'ютера. Але переживання почуття і його вираження, на думку О. Яковлевої,

речі різні. Для того, аби вираження почуття могло бути проявом істинної індивідуальності людини, воно має бути адекватним, тобто відповідати ситуації і, в першу чергу, самому почуттю. А це зазвичай якраз і не є результатом сучасного навчання. Якщо вираження почуття не відповідає самому відчуттю, то це свідчить про можливість внутрішніх конфліктів.

О. Яковлева розглядає креативність як особистісну характеристику, але не як певний набір особистісних рис, а як реалізацію людиною власної індивідуальності. Кожна людина неповторна, унікальна, вона вносить у світ щось нове, таке, чого раніше не було. Тому прояв індивідуальності є творчим процесом. На думку О. Яковлевої, характеристики креативності непередметні, тобто не передбачають наявності продукту (матеріального чи ідеального), процесуальні, бо креативність розглядається як процес прояву власної індивідуальності. О. Яковлева виокремлює такі процесуальні характеристики креативності:

- а) креативність розкривається в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- б) креативність у певній формі завжди адресується іншій людині [2-6].

Такі характеристики логічно ґрунтуються на уявленні про креативність як реалізацію власної індивідуальності. Людина проявляє свою індивідуальність у процесі міжособистісного спілкування (прямого чи опосередкованого), тому креативність певною мірою є репрезентацією своєї індивідуальності іншому.

Численні визначення лідерства стосуються винятково процесу міжособистісної взаємодії. Лідерство характеризується, насамперед, звертанням до людини і має безпосереднє відношення до механізму людських взаємин. Людина, яка володіє високими лідерськими здібностями, здатна зробити процес міжособистісної взаємодії більш цілеспрямованим, більш ефективним і, що не менш важливо, викликати в учасників відчуття осмислення того, що відбувається. До того ж, ця взаємодія може бути організована практично в кожній предметній діяльності.

Оскільки лідерські здібності є особливою обдарованістю, то до них доцільно застосовувати такі загальні положення:

- 1) домінуюча роль внутрішньої мотивації;
- 2) дослідницька творча активність, яка виражається в окресленні і вирішенні проблем;
- 3) можливість досягнення оригінальних рішень;
- 4) можливість прогнозу і передбачення;
- 5) здатність створювати ідеальні еталони, які забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки.

Та всі ці загальні положення відображаються в лідерських здібностях через те, що належать вони до сфери суб'єкт-суб'єктних відносин. Внутрішня мотивація спрямована, в першу чергу, на іншу людину, тобто на виявлення і використання нею особливостей власної індивідуальності.

Лідер допомагає виявити і проявити власну індивідуальність іншим через свою індивідуальність. Отже, виявлення і прояв власної індивідуальності одночасно є:

- а) психологічною характеристикою лідерських здібностей;
- б) характеристикою креативності [2-6].

Одним з різновидів індивідуального стилю є когнітивний стиль. Його можна віднести до індивідуального чи, в термінах В. Мерліна, до індивідуального стилю операцій, який визначає можливість використання когнітивного стилю в характеристиці креативності [1]. Когнітивний стиль є формально-динамічною, інструментальною характеристикою діяльності, яка відображає індивідуальні переваги в способах опрацювання інформації. Тому він більше пов'язаний з якісною стороною пристосовного ефекту, що визначає соціальну рівноцінність його полюсів. Так, когнітивний стиль полезалежності-полenezалежності характеризує індивідуальні відмінності в схильності до впливу контексту. Встановлено, що при орієнтації на зовнішні джерела інформації людина відчуває переважно вплив контексту, і тому вирішення перцептивних завдань, які передбачають, наприклад, виокремлення фігури з фону, супроводжується значними труднощами. Ці особливості характеризують один полюс стилю – полезалежність. Протилежний полюс – полenezалежність – відображає орієнтацію на внутрішні джерела інформації, що проявляється в контрастних стосовно полезалежності особливостей: меншій схильності до впливу контексту та легкості вирішення завдань на кшталт "фігура і фон".

Серед специфічних рис когнітивного стилю, які дещо відрізняють його від традиційного розуміння індивідуального стилю діяльності, необхідно відзначити його універсальність. Завдяки цьому когнітивний стиль може використовуватися для характеристики стійких індивідуальних особливостей як когнітивної, так і афективної сторін поведінки в різних ситуаціях. Так, стосовно стилю "полезалежність – полenezалежність" встановлено, що індивідуальні переваги, виявленні в перцепції, зберігаються і в настановленнях, потребах, міжособистісному спілкуванні, схильності до певних видів психопатології тощо. Широкий аспект проявів полезалежності-полenezалежності в різних сферах життєдіяльності дозволяє назвати їх стилем життя і припустити, що когнітивні стилі можуть відображати структуроутворюючі риси особистісної організації.

Націленість на відображення суттєвих сторін індивідуальності визначає внесок когнітивних стилів

у дослідженні пізнання, яке, згідно з В. Колгою, вивчалось залежно від особистості людини, яка пізнає [7; 8]. Справді, використання цієї характеристики пізнавальної діяльності може мати особливе значення у зв'язку з проблемами профорієнтації, з використанням сучасних технічних засобів навчання, виробленням різних моделей навчально-виховного процесу – скрізь, де ставиться завдання створення умов для найповнішого розкриття "соціально-ціннісної" неповторності кожної особистості (Б. Ананьєв) [9].

Особливості підліткового віку визначаються конкретними соціальними обставинами, насамперед – зміною місця дитини в суспільстві, зміною її позиції при вступі в нові відносини зі світом дорослих, світом їх цінностей, що визначає новий зміст її свідомості.

У підлітків є кілька можливостей для відчуття власної індивідуальності, креативності. Одна з них – розвиток своєї особистості за зразком та подобою особистості дорослої людини, оскільки саме дорослий в очах дитини володіє самостійністю, лідерськими здібностями і соціальною креативністю. Тому перше, чого прагне підліток, це показати собі та оточуючим, що він вже не дитина. Для того, щоб відважитися на самостійні вчинки, підліток мимоволі переконується, що він має на це право, бо він вже дорослий. Старший підлітковий вік, на нашу думку, створює певні передумови для успішного розвитку соціальної креативності і лідерських здібностей.

Для емпіричного дослідження когнітивної структури лідерських здібностей і соціальної креативності підлітків вибірку склали 17 підлітків 16-17 років. Для визначення когнітивного стилю "полезалежність – полenezалежність" в індивідуальній роботі використовувався тест Г. Віткіна (6 завдань). У процесі дослідження школярам пропонувалася картка з зображенням еталонної фігури, яку необхідно запам'ятати. Потім картка вилучалася і по черзі демонструвалися зображення, в яких ця фігура була "прихована". Учні повинні були знайти і окреслити її контур. Показником ступеня полenezалежності використовувався індекс правильно вирішених завдань з урахуванням їх складності і часу вирішення.

Можна виокремити дві групи респондентів. Підлітки, які в результаті дослідження одержали, порівняно з однокласниками, нижчі результати дослідження, вважалися полenezалежними. Для них характерними були тривалість окреслення замаскованої фігури і помилки у визначенні її частин, а також відмови від рішення. Такі школярі відрізнялися й способом запам'ятовування еталонної фігури: для цього їм необхідно було намалювати її кілька разів. Багато полenezалежних розбивали фігуру на знайомі елементи і аналізували її форму. Полenezалежні ніби "втрачали" фігуру в момент експерименту. У полenezалежних знайомство з еталоном потребувало менше часу і відбувалося без замальовування. У результаті дослідження спостерігалася різниця в запам'ятовуванні стимульної фігури. Одна група витрачає більше часу на її запам'ятовування, ніж інша. Респондентів, які в середньому витратили на виконання завдання менше середнього часу знаходження стимульної фігури (тн. серед.) було зараховано до групи полenezалежних. Полenezалежні ж витратили на виконання завдання вище середнього часу (тн серед=8,934).

Отже, когнітивний стиль визначає спосіб опрацювання людиною інформації і впливає на особливості використання нею різних стратегій при виконанні завдань. Когнітивний стиль "полenezалежність – полenezалежність" – це один з аспектів, завдяки якому вчитель може створювати програми з урахуванням індивідуальних особливостей школярів. Учителі мають використовувати інформацію про когнітивні стилі як стимулятор для осмислення індивідуальності, а не як основу для навчання учнів у групах.

Для вивчення лідерських здібностей використовувалися дві ігрові проби. Учні не повідомляли справжню мету завдань, вправи подавалися як розминка. При виконанні ігрових проб виникла групова взаємодія, і для досягнення спільних цілей кілька підлітків узяли на себе управління діями всіх учасників (виник процес лідерства). Результати вправ ми порівняли з інформацією, яку отримали за допомогою спостереження за дітьми педагогів і батьків. Тому для діагностики лідерських здібностей підлітків ми використовували й тест "Схильність до лідерства".

У результаті опитування вчителів було встановлено, що кілька учнів є постійними лідерами в класі, один з яких – офіційний лідер (набрали максимальні бали з тесту "Схильність до лідерства", виявили високу активність в "ігрових пробах"). Батьки відзначили додатково 10 учнів, які виявляють активність, лідерські здібності в інших, позашкільних видах діяльності (отримали високі бали з тесту "Схильність до лідерства", не перебирали на себе роль лідера).

З'ясувалося, що чимало респондентів володіють лідерськими здібностями, які проявляються переважно в позашкільній діяльності – це неформальні лідери. В якості "яскравих" лідерів були відзначено трьох учнів. Можливо, хтось з дітей ще не став лідером, але проявив при виконанні завдань лідерські здібності, зміг управляти діями однокласників. Психолог може допомогти такому підліткови розвинути лідерські якості, запропонувати вчителям використовувати у спільних справах класу соціальні здібності того чи іншого учня, які досі були приховані.

Методика "Визначення соціальної креативності особистості" (Є. Туник) за допомогою самооцінки поведінки в нестандартних ситуаціях життєдіяльності дозволяє визначити рівень соціальної креативності. У бланку відповідей було запропоновано за 9-бальною шкалою провести самооцінку

власних особистісних якостей або частоту їх виявлення в заданих ситуаціях життєдіяльності.

У всіх підлітків творчий потенціал різний. Підлітки з високими лідерськими здібностями володіють високим творчим потенціалом. Спільною його характеристикою є яскраво виражена пізнавальна потреба. Серед характерологічних особливостей – ініціативність, наполегливість, неохочість до шаблонів. У підлітка з високими лідерськими здібностями процес розвитку особистості відбувається інтенсивніше, а особистісно-індивідуальні особливості виражені яскравіше і проявляються раніше. Ці особливості одержали назву "психосоціальної чуйності" (загострене почуття справедливості, яке випереджає моральний розвиток, висока емоційна чутливість, почуття особистої відповідальності).

Розглянувши креативність як особистісну характеристику, ми відзначили, що розвиток особистості сприяє розвитку соціальної креативності. Отже, найбільшим ефектом володіють програми, які основною умовою розвитку креативності вважають розвиток особистості підлітка. У підлітків з високим рівнем креативності сформовані найважливіші характеристики особистості: позитивне ставлення до себе і навколишнього світу, розвинена особистісна рефлексія.

На основі дослідження були зроблені такі **висновки**:

1. Виявлений в експерименті взаємозв'язок соціальної креативності і когнітивного стилю "полезалежність – полenezалежність" може розглядатися як важливий фактор розвитку креативності в старшому підлітковому віці. Вироблення моделі формування і розвитку соціальної креативності в підлітковому віці має здійснюватися з урахуванням когнітивного стилю "полезалежності – полenezалежності" учнів.

2. Вибудовуючи діяльність у процесі навчання більш зручним, оптимальним способом для особистості підлітка, ми сприяємо успішнішому виконанню як творчої, так і інтелектуальної діяльності.

3. Полезалежні і полenezалежні учні застосовують індивідуальний стиль операцій в ході вирішення різних завдань, у тому числі й креативних.

4. Для розвитку соціальної креативності полезалежний і полenezалежний когнітивний стилі є рівноцінними. Різниця в успішності виконання різних видів діяльності виявляється залежно від корисності того чи іншого стилю для певної діяльності.

5. Рівень лідерських здібностей як у полезалежних, так і полenezалежних респондентів залежить від виявлення ними соціальної креативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.
2. Яковлева Е. Л. Психологические условия развития творческого потенциала у детей школьного возраста // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 37-42.
3. Яковлева Е. Л. Психологические основы развития творческого потенциала личности школьника // Развитие творческого потенциала личности школьника. – М., 1996. – С. 6-16.
4. Яковлева Е. Л. Развитие творческого потенциала личности как цель образования // Мир психологии. – 1996. – № 2. – С. 145-151.
5. Яковлева Е. Л. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопросы психологии. – 1996. – № 3. – С. 28-43.
6. Яковлева Е. Л. Эмоциональные механизмы творческого потенциала // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 64-67.
7. Колга В. А. Когнитивные стили как критерий школьной зрелости // Тезисы республиканской конференции "Формирование школьной зрелости ребенка". – Таллин, 1982.
8. Колга В. А. Возможные миры когнитивных стилей // Тезисы научно-практического семинара "Когнитивные стили". – Таллин, 1986.
9. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. – в 2-х т. – М., 1980. – Т. I.

Матеріал надійшов до редакції 21.01. 2009 р.

Дерев'яная Л. И. Творческая реализация личности и формирование социальной креативности.

В статье изложены современные теоретические подходы к проблеме креативности, осуществлен анализ связи лидерских способностей и социальной креативности, изучена взаимосвязь лидерских способностей и социальной креативности полезависимых и полenezависимых подростков.

Определено, что развитие личности способствует развитию социальной креативности.

Derevjana L. J. The Creative Personality Realization and the Formation of the Social Creativeness.

In the article the modern theoretical approaches to the problem of creativeness are stated, the analysis of leader abilities and social creativeness connection is carried out, the interrelation of leader abilities and social creativeness of the teenagers is investigated. It has been found out that the personality development favours the social creativeness.